

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН МАСАЛАЛАРИ

ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ
АНЖУМАН МАТЕРИАЛЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН МАСАЛАЛАРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА
CURRENT ISSUES OF THE LITERARY PROCESS

*Назар Эшонқул таваллудининг 60 йиллигига бағишлаб ўтказилган
халқаро илмий-назарий анжуман материаллари*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Фан” нашриёти
Тошкент – 2022

МУНДАРИЖА

И. Ҳаққулов. Эврилиш товуши.....	3
Э. Аъзам. Бепоеён осмон.....	8
Қ. Қахрамонов. Назар Эшонкул ижодининг адабиётшуносликда ўрганилишига доир баъзи мулоҳазалар...	9
Н. Жабборов. Мангу яшиллик сири.....	15
Й. Солижонов. Жавоб излаётган одамлар.....	18
Д. Қуронов. Назар Эшонкул реализми ҳақида айрим мулоҳазалар.....	20
Б. Каримов. Назар Эшонкулнинг мухташам назари.....	24
А. Улуғов. Бебаҳо одамлар образи.....	29
Ғ. Муродов. Романда янги бадий тафаккур ифодаси.....	56
И. Ёқубов. Трагиклик ва сатирик модуслар – эстетик аналогия воситаси.....	57
Ш. Ахмедова. Назар Эшонкулнинг адабий-танкидий қарашларида адабиётга муносабат.....	70
С. Тўлаганова. Ўзликни англаш изтироби ёхуд ёзувчидан миллатпарваргача.....	72
А. Қосимов. Жамиятнинг бадий тасвирида рамзий образлар.....	76
М. Қўчқорова. Назар Эшонкул ва ўзбек модернизм адабиёти.....	79
З. Қобилова. Назар Эшонкул фикратлари: қадим оҳанглар садоси.....	83
Г. Сатторова. Назар Эшонкул ижодида диний-фалсафий мотивлар.....	86
Фахриёр. Орият одамлари.....	88
Ў. Ҳайдар. Қадимий мунг залвори.....	90
Emek Üşenmez. Modern özbek edebiyati ve Nazar İşankul.....	93
N. Biray, U. Topçu Öztürk. Nazar İşankul'un "İstilâ" Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme.....	95
Д. Холдоров. Назарнинг оригинал кассалари.....	108
Г. Имомова. Назар Эшонкул ҳикояларида бадий синтезнинг уйғунлашуви.....	112
А. Эшонбобоев. Ёзувчи Назар Эшонкулнинг адабий-танкидий қарашлари ҳақида.....	118
У. Расулова. Бесамар умр манзаралари.....	121
Ф. Бурханова. Назар Эшонкул адабий-эстетик қарашлари ва ижодий уйғунлик.....	125
С. Мўминова. Назар Эшонкул ҳикояларида аёл руҳияти тасвири.....	131
М. Саидакбарова. Бадий адабиётда “Муолажа” усуллари.....	133
З. Суванов. Бадий матнни лингвистик экспертиза қилиш зарурати ва омиллари.....	135
Н. Чўлиева. Назар Эшонкул ҳикоялари бадиияти ва услуги.....	138
Ю. Бабақулов. Ёзувчи услуги ва бадий нутқ.....	144
Б. Жовлиев. Ёзувчи Назар Эшонкул асарларида мифопозтик талкин ва бадий образ.....	148
Б. Мўминов, О. Қодирова. “Шамолни тутиб бўлмади” ҳикоясининг тизимли таҳлили.....	153
Ш. Қуванова. Франц Кафка ижоди Назар Эшонкул нигоҳида.....	158
M. Nasirov. Nazar Eshonqul asarlarida kognitiv metaforalar.....	162
G. Vahromova. Nazar Eshonqul hikoyalarida estetik ideal va ijtimoiy muhit.....	164
С. Шукурова. Адабий анъана, адабий таъсир ва новаторлик масаласи.....	166
О. Жумабоев. Назар Эшонкул ҳикояларида рамзий тимсоллар.....	169
Байрам Али. Умумбашарий дард.....	172
Д. Муҳаммадиев. Етовдаги одам фалсафасининг поэтик талқини.....	175
Э. Муртазаев. XX аср ўзбек адабиёти насрида уруш мавзуси талқини.....	178
М. Фармонова. “Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви”: сарлавҳадаги сехр.....	182
Ф. Алланазарова. Назар Эшонкулнинг “Баҳовуддиннинг ити” ҳикоясида куй рамзининг поэтик талқини.....	185
N. Ro'zimurodova. "Tobut" hikoyasida ramziy va falsafiy qarashlar.....	189
Д. Пирматова. Назар Эшонкул асарларида қўлланган ундалмалар хусусида.....	192
S. Berdiyeva. "Urush odamlari" qissasida kiritma hikoyaning badiiy vazifasi.....	194
Н. Ҳошимова. Бир ҳикоя таҳлили.....	196
Ш. Ризаев. Безовта қалб.....	198

ҳам шу йўлни тутганми дейман-да?! Хуллас, билгичлар астойдил бўлсалар, ҳикоядан адиб ўзи оғзининг бир четида “изм” деб атайдиган юқоридаги ҳодисаларнинг яна кўплаб изларини топсалар, хайрон бўлманг.)

... даромадида иккита ҳикоядан сўз очгандим-у, очиғи, буёғига чоғим келмайроқ қолди, шу ерда хулосаласам. Ҳар қанча “изм”ларни санамайлик, азалдан иккита йўналиш – ҳаётни аслига монанд тасвирловчи реалистик ва аслига монандликдан истаганича чекинувчи нореалистик адабиёт мавжуд. Ҳаётга монандликни “нусхакашлик” санаб, иккинчи йўналиш оламни бадиий идроклашнинг янги-янги йўлларини излайди ва тарихий тараққиётнинг ҳар бир босқичида “ҳақиқий адабиёт будир!” дея топганини тақдим этаверади. Маълум вақт ўтиб ортга ўгирилиб қаралса, кечагина янги деб қаралган нарсани биринчи йўналиш ўзига сингдириб юборган ва шу ҳисобга бир баҳя юқорилаган бўлади. Хуллас, бадиий тафаккур тараққиёти моҳиятан шу сингари “янги”ни тақдим этишу батамом “ўзига сингдириб юбориш” тарзида амалга ошади. Айтмоқчи бўлганим, Н.Эшонқул Ғарб модерн ва постмодерн адабиётларига хос поэтик усул ва воситаларни миллий адабий анъаналар негизида ижодий ўзлаштирган ҳолда, асарларига дадил татбиқ этиб, ўзбек адабиётида реализм имконларини кенгайтириш ва юқорироқ босқичга олиб чиқишга катта ҳисса қўшган ижодкордир.

НАЗАР ЭШОНҚУЛНИНГ МУҲТАШАМ НАЗАРИ

Баходир КАРИМ

филология фанлари доктори, профессор

Назар Эшонқулнинг ўзбек насрини янгилаган, ноанъанавий услубда ёзилган асарлари тўғрисида ҳамма ўрганиб қолган қолипларга мос равишда фикр айтиш одамга ноқулай. Аммо назарийнамо фикрларни, илмийнамо талқинларни адиб ижоди табиатига мослаб, яъни янгича йўсинда баён қилиш ҳам осон эмас. Биздаги адабиётшунослик битта қозик теғрасида айланаётган филнинг ҳолини эсга солади. Ора-тура арқон боғланган қозик ўрни ўзгаради. Бир жойни топтаб чарчагандан кейин бошқа жойга ўтилади. Яъни кўп йиллар ўрис адабиётшунослигида кўчирмалар олинган бўлса, бугун бу ҳол бошқа худудга кўчди. Энди инглиз, немис, француз гоҳида америкалик олимлар асарларидан иқтибос олиш урфга айланди. Ҳолбуки, ҳар бир ўзбек олими ўз қарашларини мустақил айтиш ва айта олиш ҳамда тасдиқлатиш ҳуқуқига эга. Ўзбек ҳикоячилигининг асл негизида майдонга келган Назар Эшонқулнинг бир қатор асарларига “модернизм” истилоҳи қўлланди ва қўлланмоқда ҳам. Каттароқ қисса ёки роман ёзадиган бўлса, ёзувчининг дунёдаги қайси адибдан таъсирланганини излаш бошланади. Бирор сюжет линияси чизиғи ёки образида жиндай ўхшашлик топилса, олимлар тилла топган қулдек қувонишади. Ҳолбуки, ўзбек адабиётидаги янгиликларга ўзимиз ҳам алоҳида илмий атамалар билан ном қўйиш даври аллақачон етилди. Адабий танқиддаги шафқатсизликлар бир замонлар Аллоҳ раҳмат қилсин, профессор Норбой Худойбергенов номи билан “норбойизм” деб аталган замонлар бўлди. Бу бир оз кинояли, пичингли, истехзоли – аммо заминида ҳақиқат ва хусусият ҳам йўқ эмас.

Назар Эшонқулнинг ўзбек насрига янги об-ҳаво олиб кирган ижод намуналари учун адабиётчилар бирор атама топишга ғайрат қилишлари лозим, деб фикрлаб юраман. Адиб тасвир услубига кўплаб ҳикояларига кўра миллий адабиёт, жаҳон адабиёти ва ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналарини битта фокусда жамлади; бадиий тафаккури элагидан ўтказди. Ижод аҳли орасида ўзига ихлосманд мухлислар орттирди. Марҳамат, ким айта олади катта-кичик ўзбек ёзувчилари Назар Эшонқулга эргашмадимиз? Эргашди. Зарур бўлса, исм ва саноклар келтириш ҳам қийин эмас...

Ўн йиллар илгари ТВ учун “Академик соат”да ўзбек ҳикоялари тўғрисида маъруза қилишимиз тўғри келди. Шунда бир асрлик ҳикояларни ўқиб-ўрганиб, ўзим ҳам кутмаган ноанъанавий бир

тасниф йўлини танладим. Бу адабий классификация ҳикоя жанрини шакл ва мазмунига кўра янгилаган ҳар бир адиб номи билан “Қодирий ва бошқалар”, “Қаҳҳор ва бошқалар” шаклини олган эди. Гап 90-йиллар охирига етиб келганида таснифнинг битта боғламига “Назар Эшонқул ва бошқалар” деб сарлавҳа қўйдим. Ва бу асосли эди. Асоси оригинал бир ҳикоя эди. Дарҳақиқат, гап ўз вақтида барчанинг диққат-этиборини тортган, адабий кечимда воқеа бўлган ва энг муҳими турлича талқинлар учун асос берадиган “Маймун етаклаган одам” ҳикояси хусусида бораётганини англаган бўлсангиз керак. Хуршид Дўстмуҳаммад “Назарнинг умидбахш кемалари” мақоласида ёзади: “1989 йилнинг 6 январь куни замонавий ўзбек насри тарихида фавқуллодда воқеа юз берди: “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида Назар Эшонқулнинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояси эълон қилинди!”²⁷ Дарҳақиқат, битта ҳикоянинг адабиёт тарихи, анъанавий ўзбек ҳикоянавислиги тарихида “фавқуллодда воқеа”, боринги, бурилиш нуқтаси бўлгани айтиш ҳақиқатдир. Айтмоқчи, ўша паллада биз талаба эдик. Газета қўлма-қўл бўлиб кетгани ва ҳикояни ҳайратланиб ўқиганимиз ҳамон ёдимда. Яшириб нима қилдим, кейинги йили “Фалсафа” фанидан топширилган давлат имтиҳонида Назар Эшонқулнинг айнан шу ҳикоясини экологиянинг фалсафий муаммоларига боғлаб талқин қилдим. Фавқуллодда талабчан, янги гапларга ўч ва фикрчан доцент Шодмон Азизовдан “аъло” баҳо олганман ва буни домла ҳали-ҳануз кўришганимизда эслайди. Мен ҳам. Бу ҳикояда инсон ва табиат муносабатининг энг ажойиб бадиий талқини берилган. Инсон табиатни ўз измига солишга, ўз йўриғига юритишга интилади. Дейлик, ўз вақтида пахта далаларини кенгайтирди. Дарё қуриди. Амударёнинг суви Орол денгизига етиб бора олмайдиган ҳолга келди. Охир-оқибат табиат инсондан қасд олди. Табиат инсонни ўз йўриғига юритди. Орол бўйида истиқомат қилгувчиларни ўз бағридан бадарға қилди. Бу бамисоли рассомнинг охириги расми – маймун этагига тушиб қолган одамни эслатади. Имтиҳонда ҳам айнан шунга мос таҳлилларни сўзлаган эдим. Бу талқин эскирган эмас. “Маймун етаклаган одам” – метафорик, полифоник ҳикоя. Рамзлари қуюқ ва айтиш дамда турли адабий-назарий талқинлар учун бемалол манба бўла олади. Баъзан улкан ҳажмли эпопеяларда чўзиб изоҳланадиган ғояни битта ҳикоя мисолида ҳам тасвирлаш мумкин экан, деган фикр хаёлга келади ва мисолига “Маймун етаклаган одам”ни айтиш ўринли бўлади. Ҳикоя назариясини пухта ўрганган олимлар роман ёзишдан кўра ҳикоя, чинакам санъат намунаси бўладиган ҳикояни ёзиш қийинлигини уқтиришади. Ҳақ гап ҳам шу...

Ўзи ёзган асарлар талқинида ижодкор ҳамиша ҳам ҳақ бўлавермайди. Истаганини ёзади. Истаганидек чиққан-чиқмаганини ўқувчи, адабиётчилар баҳосини беради. Г.Г. Маркеснинг “Танҳоликнинг юз йили” романи ҳақида олимлар жуда кўп ёзишган, роман ҳажмидан бир неча марта катта кўламли тадқиқотлар пайдо бўлган, аммо адиб уларни ўқиб кўриб, мен илгари сурган ғоя-тушунчалар бу тадқиқотлар мазмунида мавжуд эмас, деган экан. Адиб шумлик қилганидир, балки ҳақиқатдир. Бизнинг адиблар ҳам, хусусан, Назар ака ўз асарлари таҳлили-автоинтерпретациясидан тийилиб, сирли туриши ўринли бўлар эди, менимча. Дейлик, “Маймун етаклаган одам” хусусида адибнинг фикрлари билан танишдим. Холли Норбойнинг “Маймун етаклаган одам” – ажойиб ҳикоя. Фикрга чорлайди. Шу ҳикоянинг туғилиш жараёни хусусида икки оғиз гапириб берсангиз” деган саволига Назар Эшонқул шундай жавоб беради: “Менга: “Одам ўз умрининг рассоми, ҳар ким қандай яшаса, шундай сурат чизади, кунларни, умрни, умрнинг фаслларини чизади”, деган фикр келиб қолган. Кейин атрофимда қарашларнинг дувиллаб тўкилишини, таназулга юз тутган ғоялар ва тушунчаларни кўрдим. Улар бирма-бир Қадимги Бобил кўрғонларига ўхшаб кўз олдимизда қулай бошлади. Ҳа, 80-йилларда биз буларнинг ҳаммасини кўрдик. Ўша кулаган қарашлар, ғоялар, интилишлар миллионлаб умрларни ўзи билан бирга олиб кетди. Шунда мен ўз умрини ўтаб бўлган зиёли одамнинг образи орқали ҳаётнинг ана шу силсиласини акс эттиришни истадим. Ҳикоя ўша кайфиятда яратилган. Ҳикояда рассом ҳақида умуман ўйламаганман. Мен учун суратлар шунчаки метафора – ташбех

²⁷ Хуршид Дўстмуҳаммад. Ижод – кўнгили мунавварлиги. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2011 йил. – 108-бет.

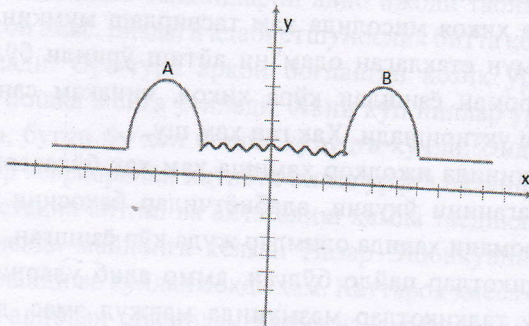

вазифасини ўтаган. Зиёли одамнинг ички дунёсини ифодалашни истаганман, холос”²⁸. Адибнинг ҳикояга туртки бўлган фикр баёни ўринли. Аммо талқинини ўқувчига, адабиётчиларга қўйиб берилгани маъқулдир. Чунки ёзувчи кейинчалик ўз асарига ижод жараёнидан ташқарига чиққан битта ўқувчи сифатида баҳо беради. Бу охириги ва ҳаққоний баҳо бўла олмайди. Муаллиф айтган, тасаввур қилган баҳо ва таҳлиллардан бошқача қарашларнинг кўп бўлиши – бу чинакам поэтик ҳодисадан дарак беради. Нима бўлганда ҳам ўзбек ҳикоячилиги тарихининг бир асрлик узун йўлидан кетаётган йўловчи Назар Эшонкулнинг “Маймун етаклаган одам”ига дуч келади. Унинг қаршисида ўйга толиши, ҳайратланиши, бош қотириши, эҳтимол жиндай довдираши, аммо охир оқибатда қувониши табиий. Ёзувчининг бу тоифа ҳикоялари ўзбек ноанъанавий насрининг сара намуналари саналади. Адиб асарлари серкатлам, бир марта ўқиб, ҳамма гапини англаб, четга суриб қўйиладиган ижод намуналари эмас.

Аслида айрим ҳикоя, қисса ёки романларнинг ички структурасини координаталар текислигига жойлаштириш ҳам мумкин. Лекин бундай икки ўлчамли “кишан” бадиий асарнинг ғоявий-бадиий моҳиятини торайтириб-жўнлаштириб қўйиш эҳтимоли ҳам йўқ эмас. Чунки адабий матн тўқимасидаги поэтик унсурлар муаллиф тасаввурида бошқача, адабиётчи шакллантирган чизма-тарҳда бошқача бўлиши ҳам мумкин. Бу масала, яъни бадиий асарни ижодкор мутлақо ўйламаган томондан талқин этиш, тушуниш ва тушунтириш доирасидан кенгайиб, санъат дурдоналарини ўзлаштириш ва қабул қилиш масаласига бориб тақалади.

Назар Эшонкулнинг “Маймун етаклаган одам” ҳикояси серкатлам, турлича фикрлар учун адабий хом-ашё бўла олади. Куч қонунлари нуқтаи назардан ҳикоянинг физик талқини Исҳоқ Ньютоннинг $F = -G$ формуласига мос келади. Табиат ва инсонлараро муносабатлар эътиборидан эса, одам табиатга талофат етказса, табиат одамдан ўч олади, деган тезис майдонга чиқади. Шу заминда айни ҳикоя баҳонасида адабий, санъатшунослик, социологик, фалсафий, психологик, ҳатто биологик талқинларни ҳам илгари суриш мумкин.

Ҳикоянинг чорак аср муқаддам хаёлга муҳрланган композицион қурилиши қуйидагичадир:

Менимча, бунда кекса рассомнинг тунд киёфаси, самарали-самарасиз ижоди, турнақатор чизилган картиналар каби қирралар эмас, балки иккита расм – икки детал (А ва В) ҳикоянинг уриб турган юраги учун умуртқопогона вазифасини бажариб, асарга бетақрор ҳаёт бағишлайди. Гарчанд адиб А ва В нуқта воқелигини акс эттиришни асосий мақсад қилган бўлса ҳам, ровий ўқувчини бошқа – иккинчи даражали гаплар билан “чалғитиб”, Онеттини таржима қилаётганидан, чолнинг беадаб ўғлидан, чолга овқат олиб киришлардан сўз очади ва айни дамда ўқувчининг чол чизаётган сўнгги сирли суратига қизиқишини маҳорат билан ушлаб туради.

Чизмадаги А нуқтани навқирон, “кўзлари тийрак ва ишонч билан порлаб турган” йигит маймуннинг бўйнига кишан солиб етаклаб кетаётган сурати эгаллайди; А ва В масофа орасидаги тўлқинли чизиқ узра бир дунё эътиборсиз сувратлар галереяси ястаниб ётибди; улар қандайдир мужмал, манзаралар секин-аста унутилиб, аралашиб кетадиган шаклда мавҳум; унда

²⁸ Назар Эшонкул. Мендан “мен” гача. – Тошкент: “Академнашр”, 2014 йил. – 121-бет.

“мукаммал тасвирланган одам” йўқ. Чизмадаги В нуктани рассомнинг охирги чизган ижод намунаси эгаллайди; “бу суврат қирқ йил ичида чизилган мавҳум сувратларга сира” ўхшамайди; “бу сувратда маймун умидсиз, кўзларига ғам чўккан, юз-кўзида ҳаётдан нишона қолмаган, мункайган бир чолни ўрмон сари” етаклаб кетади. Энг қизиғи бу жараён тўхтаган эмас, таъсир ва акстаъсир, табиат ва борлиқда мавжуд бўлган $F = - F$ қонунияти инсоният яралганидан ҳаётга давом этадиган ҳодисадир. Ҳикоянинг икки кульминациясига тегишли тасвирларда йиғит ва чол, етаклаш ва етакланиш, ишонч ва умидсизлик каби жуфт тушунчалар мавжуд. Умуман олганда, ҳаёт ва ўлим, ўзлик ва бегона, яхши ва ёмон, эр ва аёл, хом-хатала ва пишган, табиат ва маданият каби бинар-оппозицион унсурлар структурал поэтикада – структурал-анализ методида кўп қўлланилади. Шунингдек, табиат ва борлиқдаги кузатиладиган симметрияда ўзаро уйғун, устма-уст тушадиган икки объект мавжуд. Ҳикоядаги гўзаллик, мукамаллик, уйғунлик, мослик, ички безак, умуман, поэтик гармония ундаги образ, ҳолат ёки деталларнинг муайян бир “симметрик ўққа” нисбатан ўзаро тўғри ёки тескари пропорционал жойлашиш ўрнига ҳам боғлиқ бўлади²⁹. Ҳикояни чизма адабиётшунослик доирасида бундай таҳлил қилиш ҳам ноўрин эмас, албатта. Зеро, бадиий адабиётдаги янгиланган тасаввур ва тасвирлар адабиётшуносликда ҳам қайсидир тарзда ўз ифодасини топиши лозим.

Назар Эшонкулнинг “Қора китоб” қиссасида файласуфона донишмандлик ва руҳий кечинмалар баёни ҳамда бош қаҳрамоннинг ўз-ўзини тафтиш этиши етакчилик қилади. Қисса биринчи шахс тилидан ёзилган бўлиб, қаҳрамон ўз ҳаётига назар ташлайди, ҳаётининг елга совурилганини, умри бесамар ўтганини англаб қолади. Бир замонлар ўз ҳаёти учун дастур бўлган қора китобдан нафратланади.

Қисса матнида “Инсон ёвузликнинг ижодкори”, “Рост гап фақат фалокат келтиради”, “Умр бу осмонга тупуриш, сўнг осмондан тушган тупугини ютишдир”, “Қайси санъаткор адашиб, ўз изтиробига ковурилиб яратмаса у ҳақиқий санъаткор эмас”, “Адашаётган одам йўл излаётган одамдир”, “Кимнинг кўли қон - у адолат пешвоси, кимнинг ёлғон ва алдов пири-у ростгўйлик тимсоли, ким жаҳолатпараст-у донолик рамзи, ким зулмкор ва хўрловчи-у раҳм-шавқат кўзгуси” каби ҳақиқатнинг аччиқ ва кинояли мевалари бўлган ҳикматлар кўп учрайди. “Қора китоб” қиссасини тушуниш ва тушунтириш осон эмас. Унда муаллиф кўринмайди. Жаҳон адабиётида “муаллифнинг йўқолиши” (буни Р. Барт “смерть автора” деб атайди) деган адабий воқелик мавжуд. Эҳтимол, ХХ аср жаҳон адабиётидаги энг машҳур асарлар айна адабий-эстетик ҳодиса туфайли хилма-хил йўсинда талқин қилинаётгандир. Шунга монанд Назар Эшонкулнинг “Қора китоб” қиссасини ҳам турли нуқтаи назардан таҳлил этиш мумкин. Матн шунга имкон беради. Умуман олганда, раҳмоний китоблардан чекиниб, Чўкки соқол эътиқод кўйган қора китобдек иблисона дастурлар воситасида тарбиялаган авлоднинг ҳоли хароб бўлади. Шу маънода “Қора китоб” қиссаси огоҳликка даъват изҳори ҳамдир.

Дунё шоирларининг айримлари ҳарф-товушларни рангларга ажратиб, маъно беришади. Шунингдек, психологик адабиётшунослик бўйича тадқиқотлар олиб борадиган айрим олимлар ёрқин, қорамтир, қувноқ, маҳзун, гўзал, мураккаб, аралаш каби бадиий матнлар ранги ва табиатини фарқлашади. Бу таснифга бадиий асардаги персонажлар, образлик, услубий ўзига хослик каби жиҳатларни бевосита матн рангига боғлаб муҳокама қилишади. Табиийки, бу фарқ тасвирдаги ранглардан келиб чиқади. Назар Эшонкулнинг “Зулмат салтанатига саёҳат”, “Қора китоб”, “Тун панжаралари” каби нисбатан мураккаб ва кўпталқинли асарлари матнида ранг бор, рангинлик сезилади. Демокчиманки, дунёдаги психологик адабиётшунослик билан шуғулланган олимлар учун ҳам Назар Эшонкулнинг асарлари тадқиқот объекти бўла олади. Улар ўзлари илгари сураётган адабий-назарий тезислари учун Назар Эшонкул асарлари матни табиати ва рангларини мисол қилиб олишлари мумкин.

“Гўр ўғли ёхуд ҳат суви” романи ҳам – муҳокама майдони, унда маҳзунлик кучли. Бош қаҳрамони Н. ўзининг мавжудлигини исботлаш учун сарсон-саргардон юради. Романда одамнинг

²⁹ Баходир Карим. Рухият алифбоси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2018 йил, 43-45-бетлар.

адолатсиз жамиятда “ҳеч ким” экани кўрсатилади. Рамзли – метафорик роман. Ундаги воқелик аниқ бир замон ва маконга бўйсундирилган эмас. Асардаги ходисалар хронотопик жиҳатдан мавҳумликда содир бўлади. Лекин битта ҳарфли Н. исмли образнинг ҳаракати, ҳолати руҳияти, изтироблари, ўзини излашлари – буларнинг барчаси жуда батафсил тасвирланади.

Умуман олганда, Назар Эшонкулнинг насрий асарлари замонавий ўзбек адабиёти хазинасини бойитди. Айни дамда Назар Эшонкул мен тузук муҳокама қила билмайдиган замонавий кино ва театр санъати билан ҳам машғул бўлди. Айрим тарихий, жасур шахслар театр сахнасида тирилди...

Адиб ўз адабий-назарий қарашларини “Мендан “мен”гача” ёки “Ижод фалсафаси” деган иккита мухташам китобида баён қилди. Уларда Назар Эшонкулнинг ўзбек ва жаҳон адабиётига, санъатига, маданиятига доир жуда кўп фикрлари жамланган. Адибнинг ғарб ва шарқ адабиётидан ўқиган китоблари қамровини, адабий тафаккури кўламини “Мендан “мен”гача” орқали ҳам билиб олиш мумкин.

Назар Эшонкул кам гапиради, кўп ишлайди. Чакирилмаган жойга бормайди. Ҳа, деб адабий давра ва издиҳомларга ҳам ўзини уравермайди. Бирор анжуманга борган тақдирда ҳам бир чеккада жимгина кузатиб ўтиради. Сўз берилса, сўзлайди, билакс, мен сўзламасам шу йиғин тўхтаб қоладигандек, деган фикрдан йироқда томошабинга айланади.

Назар Эшонкул агар сизни бирор нарсани билади, деб мурожаат қилса, хурсанд бўлинг. “Падаркуш” киносценарийсини ёзган экан. Шу Баҳодир Карим ҳам ниманидир билади, деган маънода уни менга илинди. Қувондим. Кейин ақлим етгунича, кўрқа-писа қисқа фикр ёздим: “Ассалому алайкум, Назар ака, ўқидим. Умуман маъкул. Маърифат билан жаҳолат ўртасидаги кураш. Зиддиятлар ҳаётий, Бехбудий драмаси яхшигина ривожлантирилган, образлари кўпайган. Тасаввур қилдим. Актёрлар танланса, сувратга олинса – қизик бўлса керак.

Кино тилини яхши тушунмайман. Аммо...

Бехбудийдан олинган ҳикматлар лозим. Аҳмад нутқига, эҳтимол Бехбудийнинг мақолалари таркибида келадиган “Гарчанд аччиқ бўлса ҳам ҳақиқатни сўзламоқ керак”, “Ҳақ олинур, берилмас”, “Мусулмон бўлиб туриб, тараққий қилайлик. Бу замон тижорат иши, саноат ва мамлакат ишлари, ҳатто дини ислом ва миллатга хизмат илмсиз бўлмайду”, “Барчамизга офтоб каби равшан ва аёндурки: мактаблар тараққийнинг бошланғичи, маданият ва саодатнинг дурдонасидур” ва шу каби файласуфона ҳикматлари керакдир, эҳтимол.

Ечимми - юз йилдан кейин... Яна “Бахтсиз куёв”нинг кино талқинига ўхшаб қолмайдими?

Ҳеч ким кутмаган ечимини топиш керак. Эҳтимол, шаҳид кетган Бехбудийнинг руҳи образ ҳолига келиши керакдир; унинг кўзи олдидан дўстлари ва душманлари, ўз қаҳрамонлари тошмуродлари, лизалари аллақандай сонияларда бир-бир ўтиши керакдир. Бир томондан азобли, дардчил кайфияти, иккинчи томондан умидланишлари, жиндай қувончлари, ёки ўз миллатига ўзига хос бир мурожаати (Балки композицион томондан Бехбудийнинг руҳий кайфияти орасига фильм жойланиши керакдир. Руҳий-психологик рамзли митти бир кириш ва туганч лозимдир). Яна билмадим.

20-бетда ўлганда ўқиладиган фотиҳа ўрнига – одатда жанозадан кейин “Мулк” сураси (“Таборақ аллайзий биядиҳил мулку...”) тиловат қилиниши ўринли бўлса керак.

Сценарийни Исмоил Гаспринский, Бехбудийлар муҳитни яхши биладиган Зайнобиддин Абдирашидовга ҳам бердим.

Ижодий ишларингизга омад ёр бўлсин.

Имзо, 2021 йил 28 март куни ёздим”. Назар Эшонкул бирор муҳим гапни ўзидан катта ёки кичик мутахассисдан сўрашга орланмайди. Бу жиҳат ҳам кўпгина зиёлилар учун ибратга муносиб. Фикрни эшитади, ўйлаб кўради. Аммо Назар Эшонкул ўз магистрал йўлидан четга чиқмайдиган ёзувчи. Фикримча, Назар Эшонкул тахминчиларни, чаласаводларни, улоқчиларни ёқтирмайди.

Бир йили ЎзМУ ўзбек филололияси факультетида Назар Эшонкул билан учрашув ўтказдик. Ношир Санжар Назар ҳам бор эди. Асарлари, “Мендан “мен”гача” китоби ҳақида яхши гаплар бўлди. Саволлар ёғилди. Назар Эшонкул барча саволларга табиийки, камтарона, бир оз қимтиниш билан, аммо ҳар гапида қатъият билан жавоб берди. Бир хил саволларни мутахассислар зиммасига юклаб қутулиб ўтирди. Шунда бир қитмироқ талаба дедик: “Агар бу саволга адабиётшунос, бунисига психолог ёки педагог жавоб берсин, десангиз, хўш, сиз ўзингизга ўзингиз қандай савол берган бўлардингиз?” деди. Жавоби аниқ, қисқа ва лўнда бўлди: “Билмадим”. Нима дейсиз, Назар Эшонкул шундай камгап, ортиқча олифтагарчилик билан гапни обқочадиган тоифадан эмас. Орада талабалардан яна савол келди: “Сизнинг рақобатчингиз ким?” Жавобини адиб яна ўзига бурди: “Дўст ҳам, душман ҳам ўзимман”. Бирор асар ёзган адиблар, адабий давраларда танилганлар маслаҳат беришни хуш кўради. Назар Эшонкул учун бу ҳам фазилат эмас. Талабалар давраси ёзувчидан: “Ёш ёзувчиларга маслаҳатингиз?” деб сўрашди. Жавоби яна қисқа ва лўнда “Ўқинг ва ёзинг”.

Эсимда қолгани жуда баланд савияда бир гурунг бўлди. Ёш ёзувчилар, шоир ва бўлажак олимлар Назар Эшонкулни гапиртира олишлари лозим. Шунда адибнинг сирли сандиғи очилади. Дейлик, В. Кандинскийнинг “О духовном в искусстве” сингари ўз ўқиб юрган ва ҳеч кимнинг ҳаёлига келмайдиган ўнлаб муаллиф ва асарларни тилга олади. Ўйлашимча, кимдир Назар ака ёнида оқил, дидли бир мухлис эккерманлик қилса, ўзбек адабиёти “Назар Эшонкул билан гурунглари” деган китоб билан бойиган бўлар эди, деб ўйлайман. Баъзан ёшларнинг ижодини кузатиб, тажрибаларини, янгиликларини қўллаб-қувватлаб сўзбоши ҳам ёзади. Яхши ва янги фикр ҳамиша яшашга ҳақли. Фикрга эҳтиёж кучли бу замонларда Назар Эшонкулдек адибларнинг ижоди, дунёқараши, мулоҳазаси, маслаҳат ва таклифлари ҳамиша ўз қадр-қимматини топиши лозим.

Дарвоқе, ўзига хос поэтик фикр одами бўлган Назар Эшонкул айтадики: “Фикр ўзини намоён қилишдир... Фикрсизлик маданият кушандасидир. Фикр йўқ жойда маданият яратилмайди, фақат маданият яратган маҳсулотлар истеъмол қилинади, холос. Фикр йўқ жойда маданият яратилмайдигина эмас, ўзигача бўлган маданият ҳам парокандаликка учрайди, тараққиёт занжирли ҳалқалари узилиб кетади”³⁰. Дарҳақиқат, табаррук фикрга эҳтиром йўқ жойда илм-фан, маданият, бадий адабиёт ҳам таназулга учрайди. Сўз санъати сирли, мухташам хазинаси янги асарлар билан бойиши учун бадий тафаккур эгаларининг беназир фикрлари сув билан ҳаводек зарур бўлади.

БЕБАҲО ОДАМЛАР ОБРАЗИ

Абдулла УЛУҒОВ,
ТошДЎТАУ профессори,
филология фанлари номзоди

***Аннотация:** Замонавий ўзбек адабиётини Назар Эшонкул асарлари ўзига хос ўрин тутди. Унинг ҳикоя, қисса, романларида ҳаёт ҳодисалари ва инсон образи юксак поэтик маҳорат билан акс эттирилади. Адиб асарлари тилининг жарангдорлиги, тасвирнинг тиниқлиги, ҳаёт воқелиги теран таҳлил қилиниши билан диққатни тортади. Ижодкор ҳикоя, қисса, роман ва мақолаларида ҳодисаларнинг бошқалар пайқамаган энг муҳим жиҳатларини очиб беради. Ёзувчининг “Қора китоб”, “Маймун етаклаган одам”, “Бевақт чалинган бонг” каби асарлари чуқур поэтик фикр, қайноқ эҳтирос изҳори сифатида эътиборни жалб этади. Бу асарлар сўз санъати намуналари таъсирчанлигини таъминлайдиган энг муҳим омил чуқур, дардли кечинмалар, тиниқ туйғулар*

³⁰ Назар Эшонкул. Мендан “мен”гача. – Тошкент: “Академнашр”, 2014 йил, 39-бет.